

## İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA EGE ADALARI SORUNU

Yrd. Doç. Dr. NECDET HAYTA \*

Ege Adaları sorunu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devletlerarası siyasî platformda sıkça gündeme gelen sorunlardan biridir. Bu yüzyılda ilk defa Nisan-Mayıs 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki Trablusgarp Savaşı sırasında Rodos ve 12 Ada'nın İtalyanlar tarafından işgaliyle gündeme gelen bu problem daha sonra Balkan Savaşları sırasında Ekim-Kasım 1912'de diğer Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından işgal edilmesi üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Daha sonraki yıllarda bu bölgeyle ilgilenen devletler arasında da anlaşmazlık konusu olan Ege Adaları sorunu, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile belli bir çözüme kavuşmuştur. Bu antlaşmanın 15. maddesi Rodos ve 12 Ada ile Meis'i İtalya'ya bırakırken, 12. maddesi de Gökçeada ve Bozcaada dışında kalan Ege Adaları'nı askerden arındırılmak şartıyla Yunanistan'a bırakmaktadır.<sup>1</sup> İleriki yıllarda Meis'e tâbi adacıklar konusunda Türkiye ile İtalya arasında tekrar gündeme gelen bu sorun, 4 Ocak 1932'de Dr. Tevfik Rüştü Bey ile İtalyan elçisi Pompeo Aloisi arasında Ankara'da imzalanan anlaşmayla çözüme kavuşturuldu. Buna göre; Bodrum Körfezi'ndeki Kara Ada Türk hakimiyetinde kalıyor, Meis'e tâbi 30 adacıktan 19'u Türkiye'ye, 11'i de İtalya'ya veriliyordu.<sup>2</sup>

Bu konu Türkiye ile İtalya arasında dostça halledilmişken bir süre sonra İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'ya yayılma emellerinin ortaya çıkması, özellikle Mussolini'nin 19 Mart 1934 tarihli konuşmasında İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, bu dostluğun yerini gerginliğe bırakmasına sebep olmuştur. 1936 yılında da Mussolini İtalya'nın Türk sahillerine yakın adaları, özellikle de Leros adasını tahkim etmesi bu gerginliği iyice arttırmıştır. Bu gerginlik 2 Ocak 1937'de İngiltere ile İtalya arasında imzalanan anlaşma gereği İtalya'nın Akdeniz'deki sta-

\* G. Ü. Eğit. Fak. Tarih Eğit. Böl., Öğretim Üyesi.

1 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, Ankara 1989, s. 89-90.

2 Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Bellekten*, XXIX/113 (1965), s. 114-116.

tükoya bağlı kalacağını taahhüt etmesiyle ortadan kalkmışsa da <sup>3</sup> iki ilke arasında güvene dayanan sağlıklı bir ilişki kurulamamış zaten bir süre sonra da 2. Dünya Savaşı patlak vermiştir.

### **Savaşın İlk Yıllarında Ege Adaları ve Von Papen'in İki Küçük Ada'nın Türkiye'ye Verilmesi Teklifi**

Ege Adaları konusu 2. Dünya Savaşı boyunca, özellikle Almanya tarafından zaman zaman gündeme getirilmiş, Türkiye'nin hassas olduğu bu konuyu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Almanya'nın bu çabalarında kilit isim eski başbakanlardan ve 1. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda bulunmuş olan Büyükelçi Franz Von Papen'dir ki Hitler'in böylesine tecrübeli bir ismi Ankara'ya göndermesi O'nun Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir. Von Papen Ankara'daki ilk temaslarından sonra Arnavutluk'taki gelişmelerin ve İtalya'nın 12 Ada'ya asker ve silah yığmasının Türkiye'de büyük endişe uyandırdığını, buradaki yoğun askerî faaliyetlerin Türkiye'ye karşı açık bir tahrik mahiyetini taşıdığını görmüştür. Bu yüzden Hitler ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a gönderdiği telgraflarda, bu duruma işaret ederek Türkiye'nin endişelerini yatıştırmak için Arnavutluk'taki asker sayısının en aza indirilmesi konusunda İtalya'ya baskı yapmasını telkin etmiş, aynı zamanda İtalya'nın iyi niyetini göstermesi için 12 Ada'dan Türkiye kıyılarına yakın olan iki küçük adanın Türkiye'ye terkedilmesini istemişti. Fakat Hitler ve Ribbentrop, İtalya ile ilişkilerini bozmamak için bu teklifi kulak arkası etmişlerdi. <sup>4</sup>

Von Papen 2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Müttefikler'e doğru kaymasını önlemek için de Ankara'da yoğun çaba harcamıştı. Özellikle 1933 Nisan'ında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi Müttefik devletlere yaklaştırmış ve Müttefiklerle işbirliğine kararlı Türkiye bu kararı 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortak bir bildiri halinde ilan etmiştir.<sup>5</sup> Fakat Von Papen, Türkiye'yi tarafsızlık siyasetinde tutabileceği umudunu bu deklarasyondan sonra da kaybetmedi. Bu bildirinın ilanından kısa süre sonra

<sup>3</sup> Mehmet Gönlübol - Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara 1990, s. 109-112.

<sup>4</sup> Rıfıkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara 1983, s. 33-34, Fahir Armaoğlu, "Belgelerin Işığında On İki Ada Meselesi", *Tercüman Gazetesi*, 29 Kasım 1985.

<sup>5</sup> Oral Sander, *Siyasi Tarih*, C. II, Ankara 1989, s. 147.

Berlin'e giden Von Papen, İtalya ile Almanya arasında "**Çelik Pakt**" adı verilen ittifakı imzalamak üzere Alman Başkenti'ne gelen İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile görüştü. Bu görüşmede daha önce Hitler ve Ribbentrop'a ilettiği teklifin aynısını Ciano'ya da söyleyerek Türk kıyılarına yakın iki adanın Türkiye'ye verilmesini teklif etti. Von Papen'e göre, Türkiye-İtalya ilişkileri düzeltilebilirse Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkilerini gevşetmek ve tarafsızlıkta tutmak mümkün olabilecekti. Fakat Ciano bu teklifi çok soğuk karşıladı. Ribbentrop ise iki müttefikin ilişkilerine bu tarzda bir müdahalede bulunmanın asla doğru olmadığını söyleyerek Büyükelçiyi adeta azarladı.<sup>6</sup>

12 Ada'nın stratejik önemi savaşın ilerleyen günlerinde kendini göstermeye başladı. Özellikle 1940 yılında Akdeniz'deki savaşın Mihver lehine şekillenmesi, Churchill'i, Nil Ordusu'nu mümkün olduğu kadar çabuk "**başka görevleri de yapmaya hazır**" bir duruma sokmak kararına götürdü. Bu görevler şunlardı: Yunanistan'a yardım, 12 Ada'yı işgal, Pantelleria Adası'nı işgal, Ortadoğu'da stratejik bir ihtiyat kuvveti meydana getirmek. Bunlara sonradan Sicilya'ya taarruz da eklenmiştir.<sup>7</sup> Bu arada Balkanlar'da birtakım gelişmeler kendini göstermeye başlamış, İtalya 28 Ekim 1940'da 3 saatlik bir nota verdikten sonra Yunanistan'a saldırmış, fakat ummadığı bir direnişle karşılaşınca zor duruma düşmüştü. İşte bu gelişmeler savaşın tarafların dikkatini bu bölgeye çekmiştir. 12 Ocak 1941'de İngiliz Savunma Komitesi, Bingazi ve 12 Ada'yı işgal etmeye, ayrıca Balkanlar için stratejik ihtiyat hazır bulundurmaya karar verecekti.<sup>8</sup> 12 Ada'ya bir müttefik saldırısı Mihver'ce de bekleniyordu. Nitekim Alman Başkomutanlık Kurmay Başkanı Keitel'in 19 Ocak 1941 günü İtalyan Generali Guzzoni ile yaptığı görüşmede Guzzoni; 12 Ada'ya yapılması beklenen taarruzun şimdiye kadar gerçekleşmediğini belirtecek ve 12 Ada'da yaklaşık üç aylık stok olduğunu, buradaki kuvvetlerin zayıf olduğunu, buna rağmen Bulgaristan'dan Yunanistan'a karşı bir Alman saldırısı halinde, herşeyden önce Mısır'dan Ege Denizi'ne yapılacak İngiliz nakliyatına karşı etkin bir taarruz gücü olduğunu söyleyecektir. Fakat Keitel'in bu görüşme ile ilgili yaptığı mütalaadan bir taarruz halinde burada ciddi bir direniş bek-

6 Burçak, a.g.e., s. 108.

7 Emilio Farpella, **Hükümlerin Yeniden İncelenmesi İtalya ve İkinci Dünya Savaşı**, C. I, Çev. Avnu Omaykan - Afif Büyüktuğrul, İstanbul 1968, s. 300.

8 Hans-Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, Çev. İbrahim Ulus, Ankara 1989, s. 32; **Ayun Tarihi**, İlkteğrin (Ekim) 1940, No: 83, s. 163.

lenemeyeceği ve Yunanistan'a yapılabilecek İngiliz nakliyatına karşı söz konusu adalarda bulunan İtalyan kuvvetlerinin taarruzî bir müdahalesinin düşünülmemeyeceği kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır.<sup>9</sup>

Bu arada harekete geçen İngilizler, 25 Şubat 1941'de İtalyanlar'a ait deniz uçağı üssüne de sahip küçük Meis Adası'nı işgal etmişlerdir. Bu işgal İngilizler'in, 12 Ada'yı yakından kontrol etmek ve buradan yapılacak harekâtlardan zamanında haberdar olmak amacından kaynaklanıyordu.<sup>10</sup>

### Almanya'nın Yunanistan'a Bağlı Ege Adaları'nı İşgâli

İtalya'nın Yunanistan'daki başarısızlığı, Sovyetler Birliği'ne yapacağı saldırı öncesi sağ kanadını güvence altına almak isteyen Almanya'nın Nisan 1941'de Yunanistan'a karşı harekâta girişmesini gerektirmiştir. Bu harekât alanlarından biri de Ege Adalarıdır. Daha 27 Mart 1941 tarihinde Hitler, Komutanına ve Kurmay Başkanına gönderdiği mesajda, Çanakkale Boğazı'nın önünde ve büyük stratejik öneme sahip Limni Adası'nın ele geçirilmesi için gerekli hazırlıkların hızla ve artan bir biçimde sürdürülmesini istemiş, bununla beraber emrini sırası gelince vermek üzere saklı tuttuğunu bildirmişti.<sup>11</sup> Harekete geçen Almanlar'ın Ege'deki ilk hedefleri **Taşoz** ve **Semadirek** adaları oldu. Bu adaların 25 Nisan'da bir baskın harekâtıyla işgâl edilmesini<sup>12</sup> yine aynı gün **Limni**'nin işgâli takip etmiştir. Alman kıtaları sabah saat 5'te Limni'ye gelmişler, bir ültimatom vererek Ada'nın teslimini istemişler, bu istek reddedilince de karaya çıkarak polis ve piyadelerden oluşan küçük Yunan garnizonunun dört saat süren direnişini kırdıktan sonra işgâli tamamlamışlardır.<sup>13</sup> İşgâller **Midilli**'ye asker çıkarılması ve 5 Mayıs akşamı saat 18.10 da **Sakız**'ın direniş görmeden işgâliyle devam etmiştir.<sup>14</sup> **Girit** adası da Mayıs 1941'de Alman paraşütçü birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.

9 Jacobsen, a.g.e., s. 290.

10 *Ulus Gazetesi*, 27 Şubat 1941; *Yeni Asır Gazetesi*, 28 Şubat 1941, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Şubat 1941.

11 Jacobsen, a.g.e., s. 314.

12 Berlin'den 26 Nisan 1941 tarihli Alman Resmî Tebliği, *Ulus*, 27.4.1941; *Cumhuriyet*, 27.4.1941, s. 1 ve 5.

13 *Cumhuriyet*, 26.4.1941, s. 1; *Tan Gazetesi*, 26.4.1941, s. 1.

14 Sakız'ın işgaliyle ilgili olarak *Ulus*, Alman ordusuna mensup kıtalar tarafından (7.5.1941, s. 1); *Cumhuriyet*, 2 İtalyan torpidosu tarafından (6.5.1941, s. 1); *Yeni Asır* da 2 İtalyan torpidosu ve bir Alman nakliye gemisi tarafından işgal edildiğini yazmaktadır. (6.5.1941, s. 1)

Bu işgâllerle ilgili olarak Londra Radyosu, bütün bu adaları donanmayla işgâl etmenin mümkün olduğunu, fakat bunların muhafaza ve müdafaasının zor olacağından bu adaların işgâline şimdilik kayıtsız kalmış olduğunu belirtiyordu.<sup>15</sup> Almanlar bu adaları ellerinde tutarlarsa Çanakkale'ye giden deniz yolunu İngiliz ticaret gemilerine kapayabilirler ayrıca, İtalyan işgâlindeki 12 Ada'dan faydalanarak bütün Ege Denizi'ne hakim olabilirlerdi.<sup>16</sup> Gerçekten Almanya'nın Boğazlar yolundaki adaları işgâli, Boğazlar'ı Türkiye'nin iradesi dışında kapatmış oldu. İngilizler, Sovyetler'e yardım edebilmek için, en kısa yol olan Boğazlar'ın kendi gemilerine açılmasını isteyebilir, bu konuda baskıda bulunarak Türkiye'nin savaşa girmesine yol açabilirdi. Bilindiği gibi İngilizler, 1. Dünya Savaşında aynı amaç için Boğazlar'ı zorlamıştı. Almanya'nın Ege'deki üstünlüğü Türkiye'yi bir bakıma zor bir durumdan kurtarmış oldu ki savaşın ileriki aşamalarında İngilizler, Sovyetler'e İran üzerinden yardım yapacaktır.<sup>17</sup>

### **Irak'ta Raşit Geylani'nin Hükümet Darbesinden Sonraki Gelişmeler ve Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması**

Yunanistan'ın işgâlini tamamlayan Almanlar, Sovyetler Birliği'ne saldırmazdan önce güney kanadını büyük ölçüde güvenlik altına almışlardı. Geriye sadece Türkiye kalmıştı. Aslında Türkiye'nin işgâli için de planlar hazırlanmış ve 1941 yılı başlarında Alman generalleri arasında yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Buna rağmen Hitler, Türkiye'ye saldırmayı göze alamadı. Türkiye'nin dağlık coğrafyası ve yollarının azlığı, Alman motorize birliklerinin ilerleyişinde büyük güçlükler çıkaracaktı. Özellikle Toroslar'ın aşılması sırasında Almanlar çok vakit kaybedeceklerdi. Ayrıca Türk ordusu yenilse bile halkın milis örgütlenmesi ile direnişe geçeceği tahmin ediliyordu. Bütün bu etkenler Sovyetler Birliği üzerine yürüyüşü geciktirebilir, hatta imkânsız hale getirebilirdi. Oysa, Sovyetler'in yenilgisinden sonra Boğazlar'a inmek çok kolay olacaktı.<sup>18</sup> Bu durumda yapılması gereken en akılcı iş Türkiye'yi savaş dışı tutmaktır.

15 Yeni Asır, 2.5.1941, s. 4.

16 Cumhuriyet, 27.4.1941, s. 5.

17 Sander, a.g.e., s. 109.

18 Johannes Glasneck, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, Çev. Arif Gelen, Ankara 1977, s. 127.

Bu sırada Ortadoğu'da meydana gelen bir gelişme Ege Adaları'nın Türkiye'nin tarafsızlık pozisyonunu değiştirmek için kullanılmasına sebep oldu. 1941 Nisan'ında Irak'ta, Nazi Almanyası taraftarı olan **Raşit Ali Geylani** bir hükümet darbesi yaparak hükümeti ele geçirdi. Fakat İngilizler'in bu darbeyi kırıksız bırakmayacaklarını bildiği için hemen Almanya'dan yardım istedi. Bu Almanya'nın Basra Körfezi'ne hakim olması ve dolayısıyla Mısır'da bulunan İngiltere'yi arkadan vurması için büyük bir fırsattı. Ancak bu yardımı sadece Türkiye üzerinden yapabiliyordu. Bu sebeple Türkiye'ye müracaat edip Irak'a, silah, malzeme ve kamufle edilmiş asker gönderilmesine izin vermesi konusunda ikna etmeye çalıştı.<sup>19</sup> Bu arada ilginç bir diyalogdan bahsediliyor. Buna göre; Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Alman Büyükelçiliği maslahatgüzarı Kroll'la (Bu tarihte Von Papen Berlin'deydi) 29. 4. 1941 tarihinde yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Yunanistan'ın da mutabakatını sağladıktan sonra, Ege Denizi'ndeki Türk kıyılarına yakın bazı adaların idaresini savaş süresince üzerine almak istediğini söylemişti. Kroll kendisine düşünülen adaların hangisi olduğunu sorunca da Saraçoğlu, Sakız, Midilli ve Sisam diye cevap vermişti.<sup>20</sup>

17 Mayıs'ta Almanya'nın Irak'a yönelik söz konusu yardımlarına izin verilmesi ve buna karşılık Trakya'da ve Ege Denizi'nde bazı sınır düzeltmelerine razı olunabileceğini belirten Ribbentrop'un bu isteğine Von Papen karşı çıkıyordu.<sup>21</sup> Fakat Ribbentrop ısrar ederek, 19 Mayıs'ta Von Papen'e gizli şifreli bir telgraf göndermişti. Telgrafta, bu isteğe karşılık Edirne civarında bir kısım toprak verilebileceği belirtiliyor ve "ada" verilmesi veya verilmemesi konusu Von Papen'e bırakılıyor, eğer ada verilmesi söz konusu olursa haberdar edilmeleri isteniyordu. Von Papen 20 Mayıs'ta verdiği cevabında, görüşmelere Saraçoğlu'nun İngiliz Büyükelçisi ile yapacağı görüşmelerden sonra geçileceğini, askerî harekât devam ettiği için Türkler'e şimdilik herhangi bir ada teklif etmek niyetinde olmadığını, barışta Türkiye'nin yararına bazı sınır düzenlemeleri yapabileceklerini söyleyeceğini bildiriyordu. 23 Mayıs tarihli bir telgrafta ise, bugüne kadar İngiliz cevabı gelmediği için Saraçoğlu'nun Türk-Alman Antlaşması üzerine görüşmelere başlamak istediğini söylüyordu. Numan Menemencioglu ile

19 Armaoğlu, a.g.m., Tercüman, 29 Kasım 1985.

20 Cüneyt Arcayürek, "İkinci Dünya Savaşı'na Ait Gizli Belgelere Göre (Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi) Türkiye Ne Kazandı? Ne Kaybetti?", Hürriyet Gazetesi, 28 Ekim 1972. Bu konu ile ilgili başka bilgi bulamadık.

21 Gös. yer., 29 Ekim 1972.

yaptığı müzakereler sonucu ortaya çıkan antlaşma esasları üzerinde ise şu açıklamaları yapıyordu :

1. Açık bir antlaşma, Türk-Alman ilişkileri ve karşılıklı taahhütleri,

2. Gizli Protokol-1, Barış zamanında Almanya'nın Türkiye'nin arzusu olan Trakya ve Adalar'da sınır düzenlemeleri ve Boğazlar statüsünün düzenlenmesinde desteği,

Güney ve Doğu komşu sınırlarında, savaş anında veya savaş uzarsa, Türkiye'nin yararlarını ve arzularını korumak,

3. Gizli Protokol-2, Türkiye'nin Alman savaş malzemesini geçirmesi hakkında,

4. Gizli Protokol-3, Ticaret anlaşması ve basın.

Ayrıca antlaşma imzalanmadan önce malzemenin üzerine Irak yerine İran yazılacaktı. <sup>22</sup>

Von Papan anlaşmadan o kadar emindi ki "**silah nakli meselesinin hal- ledilmiş olduğuna muhakkak gözüyle bakabiliriz**" ifadesiyle Berlin'i sevindirmekten çekinmemişti. Fakat 27 Mayıs'ta Türk Dışişlerinden gelen haber bu işi bozdu. Habere göre; İngiliz cevabî notası Türkiye'ye karşı ithamlarla doluydu ve Türkiye'nin bu konuda geri adım atmasına neden olmuştu. Nitekim Saraçoğlu, Papan'e "**Eğer anlaşmayı imzaladığımız zaman İngilizler bizimle ilişkilerini keserlerse hayret etmeyeceğim**" demişti. Daha sonra Saraçoğlu-Von Papan görüşmesinde yeniden bazı konularda mutabakata varılmıştı. Bu mutabakatın ikinci maddesine göre Alman Hükümeti barış görüşmeleri sırasında bilhassa şu hususlarda Türkiye'nin arzularını destekleyecektir:

1. Trakya'nın Edirne sınırının batısında bir düzeltme,

2. Ege Denizi'nde Türkiye'ye yakın adalarda sınır düzeltmesi,

3. Montrö Boğazlar statüsünün değiştirilmesinde destek.

---

<sup>22</sup> Gös. yer., 30 Ekim 1972.

Bu anlaşma Ribbentrop'u kızdırmıştı. 29 Mayıs sabahı Von Papen'e çektiği telgrafta bunu belirterek; "**Siz Edirne sınırının düzenlenmesine, bazı adaların verilmesine rıza gösterebildiniz? Bilhassa silah naklini öngören Gizli Protokol-2'nin kesinleşmesinden önce nasıl verildiniz?**" diyor ve antlaşmanın bir bütün teşkil etmesini, birisi gerçekleşmezse diğerine yanaşılmamasını istiyor ve "**Türkler'e bir şeyler veriyoruz ama karşılığında birşey almadan**" diyordu. Von Papen ise aynı gün akşam verdiği cevapta; "**Protokol-1'deki adalar ve Trakya'daki komşu toprakları genel olarak yazılmıştır. Hiçbir ada ismi, hiçbir coğrafi istek tesbit edilmemiştir. Bizim ada tekliflerimizin Türkler'in dünyaya karşı yüzlerini temiz çıkarmaya dayanan ciddi politikalarını değiştirmeye yeteceği sanılmamalı**" diyordu.<sup>23</sup>

4 Haziran'da Ribbentrop, Von Papen'e gönderdiği telgrafta adalar konusunu yeniden gündeme getirerek, "**Adalar için sözle garanti verimiz demiştik, bugün için buna imkan yok. Bu konuya şimdilik dokunmayınız. Eğer Türkler bu konu üzerinde görüşmek isterlerse sonra ele alacağımızı söyleyiniz, şimdiden birşey söylemeyiniz**" diyordu ki bu sırada Irak'da durum değişmiş, İngilizler duruma hakim olmuş ve söz konusu silah naklinin önemi kalmamıştı. Sovyetler'e saldırmak için sabırsızlanan Almanlar antlaşmanın bir an önce istedikleri biçimde çıkmasını istiyorlardı. Ancak Von Papen'in 12 Haziran 1941 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre, Saraçoğlu, Türkiye'nin gizli protokollerden vazgeçtiğini bildirmişti.<sup>24</sup> Bunun üzerine Ankara'ya, Von Papen'e bir telgraf gönderen Ribbentrop, "**12 Haziran tarihli telgrafınız gereğince Türk Hükümeti bizim tarafımızdan teklif edilen gizli protokolleri imzalamaktan kaçındığından, biz de vazgeçiyoruz. Esasen bu gizli protokol Almanya'nın Türkiye'ye bir hediyesi olacaktı**" diyordu. Nihayet 18 Haziran 1941'de görüşmeler tamamlanarak Saraçoğlu ve Von Papen arasında, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı.<sup>25</sup> Bu antlaşmanın kesinleştiği ve son hazırlıkların yapıldığı günlerde 17 Haziran'da Hitler, Alman ordularına gizli bir emir göndererek Sovyetler'e savaş açılacağını bildiriyordu. Hitler'in "**Barbarossa**" adını verdiği Doğu cephesi savaşı 22

23 Arcayürek, a.g.m., Hürriyet, 31 Ekim 1972.

24 Gös. yer., 2 Kasım 1972.

25 Gös. yer., 3 Kasım 1972; Antlaşma ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Ankara 1974, s. 120-120/A.



Haziran 1941 tarihinde sabaha karşı saat 03.15 te başladı. Bu savaşla Hitler'in ve Müttefikler'in geleceği yeni bir döneme giriyordu. Türkiye 23 Haziran'da Alman-Rus savaşında tarafsız kalacağını ilan etti.<sup>26</sup>

Türkiye, bu gizli prokolleri reddetmekle beraber<sup>27</sup>, Almanlar ile bazı görüşmelerin yapıldığı bilinmektedir. Saraçoğlu'na göre Türkiye bu görüşmelere İngiliz Hükümeti'nin bilgisi ve rızası ile başlamış olup görüşmeler boyunca sürekli İngilizler'e bilgi verilmiştir.<sup>28</sup> Bu durum Türkiye'nin, İngilizler'in de bilgisi dahilinde Almanlar'a karşı bir oyalama politikası mı izlediği sorusunu akla getirmektedir ki bu görüşmelerin İngilizler'e Irak'ta idareyi yeniden ele geçirmeleri için zaman kazandırdığı açıktır.<sup>29</sup>

Bu arada 1941 yılında İtalyanlar'a ait Ege adalarına, özellikle de Rodos'a yönelik yoğun bir Müttefik bombardımanı görülmektedir.<sup>30</sup>

### Stalin'in Türkiye'ye Toprak Verilmesi Teklifi

12 Ada ile ilgili ilginç tekliflerden biri de Stalin'den gelmiştir. Buna göre; İngiliz Dışişleri Bakanı Eden 15 Aralık 1941'de geldiği Moskova'da Stalin ile görüşmesinde Stalin, yalnız askerî konuların değil siyâsî konuların da yani savaş sonrası düzenin ve sınır değişikliklerinin de konuşulmasını istiyor, gelecekteki sınırları ilişkin görüşlerini açıklarken aynen şöyle diyordu: "**Türkiye, Ege'de Yunanistan için önemli adalarda O'nun lehine muhtemel ayarlamalardan sonra, 12 Ada'yı almalıdır. Türkiye, Bulgaristan'dan ve mümkünse Kuzey Suriye'den bazı kısımları da almalıdır**"<sup>31</sup>

26 Arcayürek, gös. yer.

27 Göş. yer., 4 Kasım 1972.

28 Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s. 120.

29 Kemal Karpat, "Modern Türkiye", Çev. Hamdi Aktaş, Cambridge İslâm Tarihi, C. II, İstanbul 1989, s. 87.

30 Ayn Tarihî, Haziran 1941, No: 91, s. 123, 125, 126, 136, 137, 142-143; Temmuz 1941, No: 92, s. 99.

31 Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara 1991, s. 242-243; Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Ankara 1992, s. 162; Harry Howard, "The Entry of Turkey in to World War II", *Belleten*, XXXI/122 (1967), s. 224. Stalin daha önce Moskova görüşmeleri sırasında, 1 Ekim 1939'da da Saraçoğlu'na, Yunan Adaları'nın Türk kıyılarına yakın olanlarının Türkiye'nin eline geçmesi gerektiğini söylemiş, 12 Ada'nın da gene Türkiye'ye bırakılması veya Türkiye ile Yunanistan arasında bölüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Burçak, a.g.e., s. 90.

Stalin'in bu sözlerini Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay doğruluyordu. Hatta O'na göre sözü edilen topraklar Türkiye savaşa girmese de verilecekti. Fakat bu konuda Ankara'daki yorumlar çok farklıydı. Stalin'in Türkiye'ye karşılıksız olarak toprak vermeyi önermesinin düşünülmemeyeceği, karşılığında bir şey isteyeceği, bunun da olsa olsa Boğazlar'a ilişkin olacağı düşünülüyor ve I. Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusyası ile İngiltere, Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılması konusunda anlaşmışlardı; acaba Türkiye'nin sırtından yeni bir antlaşma mı yapılıyor? kuşkularına neden oluyordu. Bu kuşkuyu dağıtmak için İngiltere Dışişleri Bakanı Eden 8 Ocak 1942'de Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada; "**Türkler'in Müttefikler'in zaferinden korkacak birşeyleri yoktur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir. Geçen Ağustos'da İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen güvencelere saygı gösterilecektir**" demişti. Daha sonra da Amerika'nın karşı çıkması üzerine sınırların peşinen çizilmesinden vazgeçmişti.<sup>32</sup>

Ege Adaları 1942 yılında Türk-Alman ilişkilerinde yeniden söz konusu oldu. 7 Aralık 1941'de Japonlar'ın Pearl Harbor'a saldırmaları üzerine Amerika, Japonlar ile mücadeleye girişmiş, birkaç gün sonra da Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmişti.<sup>33</sup> İşte Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesiyle savaş durumunda Müttefikler lehine ve Mihver aleyhine bir dengecilik durumu ortaya çıkıyordu. Bu sırada Güney Rusya'da Kafkaslar yönünde ve Kuzey Afrika'da da Mısır yönünde ilerlemeye çalışılıyordu. Almanya, Amerika'nın savaşa girmesi üzerine, Kafkaslar'dan güneye doğru ilerlemek ve böylece Ortadoğu kışkacını kapamak istemişti. Fakat böyle bir plânının kilit noktası Türkiye idi. Bu plânı uygulayabilmek için Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi gerekliydi. Bundan dolayı 1942 başlarında Türkiye'ye başvurup Almanya'nın yanında savaşa katıldığı takdirde, Boğazlar'ın savunması için önemli olan ve Alman işgâlinde bulunan Ege Adaları'ndan bazılarını Türkiye'ye verebileceğini söylemişti. Bu teklif Türkiye tarafından reddedilmiştir.<sup>34</sup>

### 1943 Yılında Ege Adaları

Bu yıl içerisinde Avrupa'da devam eden savaş İtalya'nın yenilgisiyle so-

32 Bilge, a.g.e., s. 162-163.

33 Howard, a.g.m., s. 223.

34 Armaoğlu, a.g.m., Tercüman, 29 Kasım 1985.

nuçlanmış, Mussolini istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümetin başına, 1940'da Mussolini tarafından görevinden alınan Genel Kurmay Başkanı **Mereşal Badoglio** geçmişti. Mussolini'yi tutuklatırıp, Faşist Partisi'ni de lağveden Badoglio'nun girişimleri ile 3 Eylül 1943'te Müttefikler ile İtalya arasında mütareke imzalandı.<sup>35</sup> General Eisenhower'ın temsilcileri ile Mereşal Badoglio'nun temsilcileri arasında imzalanan 13 maddelik mütarekenin 6. maddesi, "**Askerî harekât üssü olarak veya Müttefikler'in lüzumlu göreceği diğer amaçlarla kullanılmak üzere Korsika ile bütün İtalyan arazisi, adalar dahil derhal teslim edilecektir**"<sup>36</sup> diyordu ki İngilizler kısa süre sonra Ege adaları konusunda harekete geçti. Önce, mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra Meis adası İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından işgâl edildi.<sup>37</sup> W. Churchill Rodos, Leros ve İstanköy gibi adaların küçük bir çaba ile zaptedileceğini düşünüyor ve çok önem veriyordu. O'na göre **Ege Adaları'nın ele geçirilmesi İtalya'nın çöküşü etkisinde kalan Türkiye'yi kesinlikle savaşa yöneltcekti.** Ege Adaları elde edilirse Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazları'ndan doğrudan doğruya daha kısa yoldan ve daha fazla Müttefik yardımlarının gönderilmesi sağlanacaktı. Ayrıca, Alman kuvvetleri dağıtılarak İtalya harekâtına yardım etmek ve İtalya'nın çökmesi ile ortaya çıkan durumdan mümkün olduğu kadar faydalanmak şeklinde düşünülen<sup>38</sup> bu muhtemel kazançlar Churchill'i hemen harekete geçirdi. Ancak talihsizlikler birbirini kovaladı ve Adaların ele geçirilmesini sağlayacak Hint Tümeni genel savaş plânı içinde Uzakdoğu'ya kaydırıldı. Genel savaş plânı Avrupa'da açılacak ikinci cepheye ağırlık veriyordu. Bu yüzden bütün dikkatler İtalya ve Fransa'da girişilecek harekâtlar üzerinde toplanmıştı. Amerika bu kuvvetlerin başarılı olması için çok titiz davranıyordu. Mevcut savaş ve taşıma gemileri bu harekâtlara ayrılmıştı ve Amerika bu gemilerin başka cephelere dağıtılmasına karşı koyuyordu. Bu durumda söz konusu adaların işgâli İngiltere'nin genel savaş plânı dışında kalan Ortadoğu kuvvetlerinin kısıtlı imkânları ile gerçekleştirilecekti.<sup>39</sup>

Bu şartlar altında harekete geçen İngiliz birlikleri, Balkanlar ile Adalar Denizi'ndeki İtalyan askerlerine, Müttefikler'e karşı düşmanlığı kesmeleri

35 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Ankara 1984, s. 387-388; Sander, a.g.e., s. 127.

36 Ulus, 13.9.1943, s. 1.

37 Yeni Asır, 21.9.1943, s. 1.

38 Aym Tarihi, II. Teşrin (Kasım) 1943, No: 120, s. 140; Bilge, a.g.e., s. 185-186.

39 Bilge, a.g.e., s. 185-186.

ve Almanlar'a direnmeleri şeklinde radyodan yapılan duyuruların ardından<sup>40</sup> İstanköy, Leros ve Sisam adalarını ele geçirdiler.<sup>41</sup>

İstanköy'de hava meydanı, Leros'da ise bir deniz üssü vardı. Bu adaların işgâli İngiliz basınında da memnuniyetle karşılandı. Nitekim Times'a göre<sup>42</sup>, "Bu adaların tamamıyla müttefiklerin eline geçmiş olması Rodos'a, Girit'e ve diğer adalara denizden ve karadan yapılacak taarruzların daimi tehditi altında yaşayan Almanlar'ı zor duruma sokacaktır... Almanlar'ın bu adaları almaya çalışmaları muhtemeldir fakat, müttefik kuvvetler yerli Rumlar'ın ve İtalyan garnizonlarının yardımıyla Almanlar'la başa çıkacaklarını ümit etmelidir..."

Adalarda bulunan İtalyan kıtalarına yönelik radyo mesajlarına ileriki tarihlerde de devam edildi. Özellikle Rodos Adası hedef alınan bu mesajlarda şu ifadeler kullanılıyordu: "Almanlar'ın eline düşerek Alman fabrikalarında zorla çalıştırılmak tehlikesinde bulunan Rodos'taki İtalyan kıtaları! Acele olarak verilen ihtarı işitiniz. Almanlar'a karşı her türlü durumda, bütün vasıtalarla direnmeniz lazımdır. Artık yalnız olmadığımız ve her yerde İtalyanlar'ın Almanlar'a karşı kendilerini korumak için yanlarında Müttefikler'in bulunduğunu hatırlayınız".<sup>43</sup>

Ancak bu duyuruların fazla etkili olduğu söylenemez. Nitekim 9 Eylül gecesi Alexander ordusu Salerno'da karaya çıktığı zaman Rodos'a küçük bir teşkil gönderilmiş; burada 9000 Alman'a karşılık 40.000 İtalyan askeri olmasına rağmen, İtalyanlar, Almanlar'a karşı hiçbir gayret göstermediklerinden bu harekât başarılı olmamış ve Ada'nın kontrolü Almanlar'a geçmiştir.<sup>44</sup> Stratejik açıdan büyük öneme sahip Rodos Adası'nın alınamaması İstanköy'ün ve diğer adaların zaptından beklenen faydaları tam olarak sağlayamamıştır ki, bu durumdan yararlanmak isteyen Almanlar kısa süre sonra bu adalara karşı harekâta girişmişlerdir.<sup>45</sup> Bu konuda Hitler, askerî danışmanlarının görüşlerini reddederek adaları boşaltma yerine, İtalya ve Avrupa'da zayıflama pahasına buraya takviye

40 Ulus, 9.9.1943, s. 3.

41 Yeni Asır, 21.9.1943, s. 1; Cumhuriyet, 18.9.1943, s. 3.

42 Cumhuriyet, 21.9.1943, s. 1 ve 3.

43 Cumhuriyet, 21.9.1943, s. 1.

44 "İngiliz Başvekil Muavini Ege Deniz'i'ndeki Savaşlara ve Diğer Cephelere Dair Beyanatı", Ayın Tarihi, Kasım 1943, No: 120, s. 140-141.

45 Tan, 8.10.1943, s. 1.

kuvvetler gönderdi. O da Churchill gibi adaların boşaltılmasının Avrupa'nın güneydoğusu ve Türkiye üzerinde çok olumsuz bir etki yapacağını düşünüyordu. Bu düşüncelerinde ısrar eden Hitler'in isteği emir oldu <sup>46</sup> ve harekete geçildi.

Berlin'deki Alman Orduları Başkomutanlığı'nın tebliğine göre <sup>47</sup>; 3 Ekim'de Doğu Akdeniz'deki Alman Silahlı Kuvvetleri, İstanköy Adası'na karşı bir çıkarma harekâtı yapmaya başlamışlardır. İki gün süren bir savaştan sonra direniş kırılmış ve Ada işgâl edilmiştir. Ada'da bulunan 4000 İtalyan askeri bu harekât sonrasında İngilizler'e hiçbir yardımda bulunmamıştır. İstanköy'ün elden çıkışı Leros'un savunulmasını zorlaştırmış, buna rağmen bu Ada'nın ve Sisam'ın savunulmasına karar verilmiştir ki 12 Kasım'da Almanlar'ın hedefi bu defa Leros Adası olmuş ve Ada'ya ayak basmışlardır.<sup>48</sup> Devam eden direniş 16 Kasım'da sona ermiş ve Ada, General Müller komutasında Alman birliklerinin eline geçmiştir.<sup>49</sup> Yine Berlin'deki Alman Orduları Başkomutanlığı'nın tebliğine göre; Ege Denizi'ndeki Alman donanmasına bağlı kuvvetler, Leros'un kuzey ve kuzeybatısındaki Lipsos, Patmos ve İkarya adalarına saldırarak, adaların Badogliocu garnizonlarını silahlarını teslim mecbur etmişlerdir.<sup>50</sup> Leros Adası'nın düşmesi üzerine Sisam Adası'nda bulunan İngilizler ile Yunanlılar ve az sayıda Badogliocu kıtalarından oluşan garnizon da teslim olmuştur.<sup>51</sup>

Bu adaların Almanlar'ın eline geçmesi konusunda İngiliz Başbakan Yardımcısı M. Attlee, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada her ne kadar, Almanya'nın bu bölgeye Avrupa cephesindeki hava kuvvetlerinin ve diğer bazı birliklerinin önemli bir kısmını sevkettiği, böylece asıl savaş alanından uzakta tutulması suretiyle Müttefikler'in Avrupa'daki yükünün hafiflediğini söylese de <sup>52</sup>, bu durum W. Churchill'i ağlamaklı hale getirmiş, anılarında da **"Türkiye, kıyılarının önünde Müttefikler'in yetersizliklerini izledi"** demiştir. <sup>53</sup> Yine Almanlar'ın İstanköy'ü işgâlden

46 Bilge, a.g.e., s. 186.

47 Aym Tarihi, I. Teşrin (Ekim) 1943, No: 119, s. 70; 120, s. 141.

48 Aym Tarihi, No: 120, s. 115, 141-142.

49 Aym Tarihi, No: 120, s. 121.

50 Aym Tarihi, No: 120, s. 122.

51 Aym Tarihi, No: 120, s. 123-124.

52 Attlee'nin a.g. beyanati, Aym Tarihi, No: 120, s. 141-142.

53 Bilge, a.g.e., s. 186.

sonra Kasım 1943'de Kahire'de Eden ve Menemencioğlu arasındaki görüşmelerde Eden'in Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapması hatta Leros ve Sisam adalarındaki İngiliz pozisyonunun nazikliğinden dolayı kendilerine güneybatı Anadolu'daki hava üsleri verilmesini istemesine<sup>54</sup>, 17 Kasım'da verilen cevapta Türkiye'nin savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmesi ancak bazı ağır şartlar ileri sürmesi üzerine, Churchill anılarında bu konu ile ilgili olarak "Ege'de gözleri önünde olanları gördükten sonra Türkler'i ihtiyath oldukları için kimse kınayamaz" diyecektir.<sup>55</sup>

Adalardaki başarısızlık İngiliz basınında da ele alınmıştır. **Daily Telegraph** gazetesi "Alman taarruzunun kuvveti, şüphesiz dünya ve bilhassa Türkiye üzerinde etki yapmak isteğinden doğmuştur. Bereket versin ki Leros başarısızlığı nisbeten az önemlidir ve savaşın gidişi üzerinde daimi surette etki edecek kadar büyük değildir" derken, **News Chronicle**, adaların niye az kuvvetle işgâl edildiğini soruyor ve "Eğer Türkiye harbe girmeyi düşünüyorsa bu başarısızlık muhtemelen O'nun daha fazla düşünmesine sebep olacaktır" diyordu. **Daily Herald** bu olayı "Siyasî alanda, bilhassa Türkiye'nin savaşta daha aktif rol oynamak hususunda karar almasının gerekli olduğu şu anda üzecek bir olay" olarak değerlendirirken, **Times**; başyazısında, bu kayıpların askerî alandan çok siyasî alanda olumsuz etki yaptığını belirtiyordu.<sup>56</sup>

Türk basınında ise, Almanya'nın bu harekâtının; Türkiye savaşa girmese de Müttefikler'e Akdeniz sahillerinde bazı hava üsleri verilmesi ihtimaline karşılık bir denge unsuru olarak, hava üssü vermese de Boğazlar'da serbest geçiş hakkı vermesi durumunda Boğazlar'a çıkan yollara hakim olmak suretiyle engel olmak ve Balkanlar'a yapılabilecek muhtemel bir çıkartma harekâtına karşılık olarak Bulgaristan'ı takviye ve cesaret vermek amaçlarını taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.<sup>57</sup> Bu konuda yapılan yorumların birinde de, bu gelişmelerin Türkiye'nin tutumunda değişiklik meydana getirmeyeceği belirtilmiş; "Türkiye siyasetini hadiselerin gi-

54 Howard, a.g.m., s. 241. Bu istek Türk Hükümeti'nce kabul edilmemiştir. (Bilge, a.g.e., s. 214). Fakat Kahire görüşmelerine katılan İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen anılarında, Türkiye İstanköy, Leros ve Sisam'da sıkışan İngiliz kuvvetlerine Türkiye'den mühimmat ve yiyecek gönderilmesine en ufak bir tereddüt göstermeden izin vermiştir, demektedir. (a.g.e., s. 218).

55 a.g.e., s. 219.

56 **Ulus**, 19.11.1943, s. 1 ve 3.

57 **Ulus**, 21.11.1943, s. 1.

**dişine göre çizmek yolunu tutsaydı, bu güne kadar dönmediğimiz taraf kalmazdı"** <sup>58</sup> demek suretiyle kararlılığını vurgulamıştır.

### **Von Papan'ın Adaların Türkiye'ye Verilmesi Teklifi**

Adalarda gelişmeler devam ederken Almanya'nın, Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesi için buraları kullanmaya çalıştığını görüyoruz. Nitekim 16 Eylül 1943'te Berlin'e çektiği telgrafta Von Papan; "Adalar çevre durumumuzun en zayıf noktasıdır. Ciddi bir saldırıya karşı buraları korumak zor. Şayet bu bölge açılırsa, Girit ve Ege'deki durumumuz mutlaka tehlikeye girer. İngilizler'in, bu adaları savaş sonunda tekrar İtalyanlar'a vermeleri zordur. Çünkü Yunanistan'a vaat etmişlerdir. Acaba Mussolini'nin <sup>59</sup> bu adaları Türkler'e teklif etmesi mümkün olamaz mı? Bu yoldan adalar tarafsız hale sokulur ve Türkler'in Mihver Devletleri'ne karşı bağlılıkları devam edebilir. Teklifi ve adaları Türkler'in kabul edip etmeyeceği hâlâ bir sorudur. Teklif İtalyanlar'dan gelirse Müttefikler'in söz hakkı bulunamaz" diyordu. Ribbentrop bu teklife 29 Eylül'de verdiği cevapta: "... Almanya bu adaların mülkiyeti ile ilgili değildir. Almanya tam dürüstlikle İtalya Hükümeti'ne adalar meselesindeki durumu bildirecektir. İtalyan Hükümeti'nin adaların kaderi hakkında nasıl ve ne gibi bir fikre sahip olduğunu bilmiyoruz. Buralar Alman, İtalyan savaş sahalarıdır. Bir Amerikan-İngiliz saldırısı silahla karşılanacaktır.." diyordu. Yine aynı mesajda ".. Özel olarak bildiriyorum: İngilizler, Türkler ile adalar konusunda gizli bir anlaşma yaptılar. Buna göre, oradaki sivil halk ile düşman gruplarının bakımı Türkiye tarafından sağlanacaktır.." ifadesi kullanılmıştır ki gerçekten daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye söz konusu adalara mühimmat ve yiyecek gönderilmesine izin vermişti.

23 Ekim'de ise, "Türkler'in cevabı geldi. Türkler hiçbir şart ileri sürmeksizin adaların verilmesini istiyorlar. Mussolini'nin bazı şartlarda adaları veren teklifine hayır demişler. Numan'ın (Menemencioglu) dediğine göre İngiliz Elçisi, Türk tutumundan dolayı hü-

<sup>58</sup> Necmeddin Sadak, "Leros Adası'nın Kaybı ve İngiltere'nin Akisleri", Akşam, 20 Kasım 1943.

<sup>59</sup> İktidardan düşen ve Abruzzes dağlarında hapis olan Mussolini 12 Eylül'de Alman paraşütçüleri tarafından kaçırılmış ve Hitler'in buyruğuyla Salo'da (Kuzey İtalya) "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti" adıyla kurulan kukla bir devletin başına geçmişti. "Mussolini", Encyclopedia Britannica, C. 16, s. 29.

kümetinin teşekkürlerini bildirmiştir... Türkler'in İngilizler'de kötü bir etki uyandırmamak için bizimle bir anlaşma yapmamak ne büyük arzuları imiş..." diyordu. Bu yazışmalardan Almanlar'ın Türkiye'de olan biten birçok şeyden haberdar olduklarını da görüyoruz. Nitekim 3 Kasım 1943 tarihli telgrafında Von Papen "**İngilizler'in adaları alabilmek için Türkiye'den bazı üsler istediğini**" bildirmektedir. O'na göre Ankara Hükümeti, böyle bir talebin karşılanmasıyla Ankara, İstanbul, İzmir ve Boğazlar'ın Almanlar tarafından bombardıman edilmesinden endişe etmektedir.<sup>60</sup> Gerçekten de bu endişelerden dolayı İngilizler'in söz konusu teklifi kabul edilmemiştir.

Von Papen'e göre adalar konusu, Türk politika adamları arasında tartışma konusudur. Türk Hükümeti içinde adalar konusunda bir fikir birliği yoktur. Türkler Müttefikler ile Almanlar arasında zor duruma düşmemek için adalar konusunda kararsızlık ve anlaşmazlık içindedirler. O'nun 25 Ekim 1943 tarihli telgrafında da Menemencioğlu ile görüşmesinde, Menemencioğlu'nun "**... Esasen bizim için bu mesele kapanmıştır**" dediğini, İnönü'nün de bu konuda Saraçoğlu ve Menemencioğlu gibi düşündüğünü bildiriyordu. Halbuki yine Von Papen tarafından 8 Nisan 1943'te Ribbentrop'a çekilen telgraf'ta "**... Numan bana, silah anlaşması sırasında Türkiye'nin Küçük Asya'nın bir parçası olan adaları mutlaka isteyeceğini söyledi. Adalara sahip olmak boğazlar için hayati derecede önemlidir, dedi. Numan'a göre, adalardaki hava üslerine sahip olmak boğazlara hakim olmak demektir. Türkiye gelecekteki görüşmelerde Musul petroleri hakkını da mutlaka isteyecektir. Ancak bana, Türkiye'nin bu uzak hedeflerini ele geçirmek için tek bir askerini feda etmeyeceğini söyledi. Türkiye bu isteklerinin gerçekleşmesi için savaş sonrası kuvvetli olmak istiyor**" diyordu.<sup>61</sup>

### Savaşın Sonlarına Doğru Ege Adaları

Bundan sonra savaş gittikçe Almanlar'ın aleyhine dönmüştü. Savaşın son safhasında Almanlar, Türkiye'ye müracaat ederek işgâlleri altındaki Ege Adaları'nı Türkiye'ye devretmek istediklerini bildirdiler. **Savaşa katılmadığımız için ganimetten pay almaklığımıza sebep var olmadığını,**

60 Arcayürek, a.g.m., Hürriyet, 4 Kasım 1972.

61 Gös. yer., 5 Kasım 1972.



aksine bunun yaşamakta bulunduğumuz şartlar içinde tehlike doğurabileceğini düşünen Hükümet, önce teklif hakkında İngilizler'e bilgi vermeyi uygun gördü. İngilizler cevaplarında, Adalar'a ihtiyaçlarının olduğunu, kendilerinin işgâl edeceğini bildirince konu kapandı.<sup>62</sup>

Yunanlılar ise buraları ele geçirmeye çoktan hevesliydi. Daha Nisan ayında Yunan Dışişleri Bakanı, bu adaların Yunanistan'a verilmesi suretiyle Yunanistan'ın tatmin edileceğini umduğunu bildirmişti<sup>63</sup> ki New York'ta toplanan 12 Ada temsilcileri de 23 Ekim 1943'te Yunanistan ile birleşmek istediklerini ilân etmişlerdi.<sup>64</sup>

Almanlar'ın 7 Mayıs 1945'de teslim olması üzerine, Ege Denizi'nde 12 Ada'da bulunan Alman kuvvetleri 8 Mayıs'ta kayıtsız şartsız teslim oldular.<sup>65</sup>

Bunun üzerine Kral Nâibi Damaskinos **"Kurtarılan 12 Ada'ya Yunanistan'ın selamını götürmek için"**, refakatinde Yunan ordu, donanma ve hava kuvvetlerinin temsilcileri olduğu halde, 13 Mayıs 1945'te Averof zırhlısı ile Rodos'a hareket etmişti.<sup>66</sup> Aynı gün Yunan Başbakanı Amiral Voulgaris, W. Churchill'e çektiği bir telgrafta 12 Ada'nın derhal Yunanistan'a ilhak edilmesini istiyor, 12 Ada Komitesi fahri başkanı Dr. Skevos Zervos da Atina'daki İngiliz elçisine şu mektubu gönderiyordu:

**"Kendi adalarında oturan ve dünyanın her tarafında bulunan On İki Adalılar adına, yüzyıllardan beri bizi himaye eden ebedî büyük müttefikimize, hakiki dostumuz yenilmez Büyük Britanya'ya, yabancı yumruğu altından kurtarılmışımız ve millî kurtuluşumuza yaptığı kıymetli yardımlardan dolayı en hararetle hislerimizle en derin minnetlerimizi sunarız."**

Yunan Kral Nâibi şatafatlı bir merasimle Rodos'a doğru hareket eder-

62 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, Ankara 1980, s. 228. Erkin, 1944 yılında gerçekleşen ve müzakere teşebbüsüne girmeye lüzum görmeden işgâlden vazgeçme kararını, talihsizlik olarak değerlendirmektedir. (a.g.e., s. 231).

63 Tan, 2.3.1945, s. 1.

64 Turan, a.g.m., s. 117.

65 Tan, 9.5.1945, s. 1; Son Telgraf, 9.5.1945, s. 1.

66 Tan, 14.5.1945, s. 1-2; Turan, a.g.m., s. 117-118.

ken, "Yunan Mukaddes Taburu"na mensup müfrezeler Rodos, İstanköy ve Leros'a çıkararak buralardaki Alman kuvvetlerini silahtan arındırmaya başlamışlardı. Yabancı basında, Nâib'in Ada'ya Yunan bayrağı çekmek için bu seyhata çıktığı hakkında haberler yayınlanıyordu. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı, seyahatın bayrak dikme ile ilgili olduğu yolundaki haberleri yalanlayarak, Baş-Metropolid olan Damaskinos'un adalara "vaaz vermeye" (!) gittiğini bildiriyor ve 12 Ada'daki Alman garnizonunun muhafazası Yunan kuvvetlerine verildiği için, Nâibe Yunan kıtalarının refakat edebileceği savunuluyordu. İşçi Partisi milletvekillerinden M. Strauss'un, Avam Kamarası'nda 12 Ada'nın geleceği hakkında bir karar alınıp alınmadığını sorması üzerine de Dışişleri Bakanlığı Parlamento Müşaviri M. Hall, "Hayır. İngiliz Hükümeti, bu husustaki Yunan hissiyatının hararetle mahiyetini anlamaktadır. Fakat, bütün diğer arazi meselelerinde olduğu gibi, bu adalar üzerindeki hakimiyette de bir değişikliğe barıştan önce karar verilmemesi esastır" diye cevap vermek suretiyle, İngiltere'nin, Rodos, 12 Ada ve Meis'i Yunanistan'a vermek niyetinde olduğunu, ancak bu husustaki kesin kararın barış yapıldığında ilan edileceğini açıklamıştı. Nitekim Nâib Damaskinos, 15 Mayıs 1945'te Rodos'ta, "artık 12 Ada'nın hür Yunanistan'a katılmış olduğunu" söylüyor, ancak "anavatana kesin olarak kavuşmak için biraz sabretmek gerekeceğini" belirtiyordu.

1945'te adaların idaresi resmen değilse bile fiilen Yunanistan'ın eline geçmişti. Hukuken, 8 Mayıs 1945'te kurulmuş olan İngiliz askerî idaresi Rodos ve 12 Ada'ya hakim görünüyordu, fakat idarenin her kademesinde Yunanlılar yer almış bulunuyordu.<sup>67</sup> Bu gelişmeler karşısında Türkiye'de ise genellikle bir sessizlik göze çarpar. Yalnız, **Tan Gazetesi**'nde yayınlanan "On İki Ada" başlıklı bir yazısında Tefik Rüştü Aras bu konuyu ele almıştır. O'na göre:

"... Adalarda tam istiklâl esasında bir otonomi kurulması iyi olacaktır... On İki Ada otonomisi bu yerleri Yunanistan'dan ayırmak değil, Yunanistan'a hür bir On İki Ada katmak olur. On İki Ada halkı için dahilî ve haricî işlerini müstakil olarak kendileri idare ettikleri takdirde Yunanistan ile beraber yürüyeceklerine göre hürriyetleri içinde Yunanistan'a katılmak demek olur ki daha kıymetlidir. Böyle

67 a.g.m., s. 118-119.

bir hal şekli Yunanistan ve Türkiye'yi birbirine biraz daha yaklaştırmak olacağı gibi, İngiltere ile Türkiye ve Yunanistan arasında Ege Denizi'nde mahiyeti açık ve sağlam bir münasebet kurmuş olur. On İki Ada meselesinin barış konferansında daha etraflı mütalaa edilmesi imkanı vardır. Fakat, konferansın bu işi başka başka münasebetlerle On İki Ada ile doğrudan doğruya ilgili sayılan ve aralarında sıkı dostluk münasebetleri mevcut olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinden teşkil edilecek bir komisyonun önceden inceleyip bir proje teklif etmesi suretiyle en iyi bir hal şekli araması daha isabetli bir usûl olur..."<sup>68</sup>

Aras'ın yazısının yayınlanmasından bir gün sonra, Etem İzzet Berice de "On İki Adalar ve Bir Teklif" başlığı altında, Son Telgraf gazetesinde yayınlanan yazısında; Aras'tan bir adım daha ileri giderek bu adalardan bazılarının Türkiye'ye bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Berice'ye göre:

"... Haklı, adaletli, her millet hakkında güvenli bir barış esasının hakimiyeti mülahazası içinde, teklif yine bu esası koyup müdafaa edecek büyük devletlerden gelmek şekil ve şartıyla en az kendi komşularımız sayılan Meis vb. gibi adaların bervechi peşin Türkiye'ye bırakılması ve bunun asgarî bir emniyet sağlığı sayılması gerekir... Aras'ın teklifi son fakat pratik bir tedbir olarak incelenebilir... Ancak, genel barışı düzenlemek mevkiinde bulunanların bu bahis mütalaa edilirken Anadolu topraklarının bir devamından ibaret olan ve burunumuzun dibinde duran Adaları Türkiye'ye, bir hak, adalet ve emniyet esası icabı olarak bırakmayı düşünmeleri ve teklif etmeleri de yukarıda da işaret edildiği gibi muhakkak ki yersiz olmaz..."<sup>69</sup>

Oldukça makul olan bu görüşler, Türk basınında ve resmî çevrelerde pek kabul görmemiştir. Bilindiği gibi söz konusu adalar Türkler tarafından, 1522 yılında Saint-Jean Şövalyelerinin elinden alınmıştır. Yani Yunanistan'dan ya da Bizans'tan değil. Ayrıca yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında kalan bu adalar, yine Türkiye tarafından, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla İtalya'ya bırakılmıştır. Hal böyle olunca, adaların geleceği konusunda Türkiye'nin de rol alması yadırganmamalıdır.

68 Tan, 25.7.1945, s. 1 ve 3.

69 Son Telgraf, 26.7.1945, s. 1 ve 3.

Ancak bu konu ile ilgili olarak Türkiye'den bir ses çıkmazken, Yunanistan'da Türk basınında çıkan bu yazılardan dolayı, büyük tepki doğmuştur. Konu ile ilgili olarak 3 Ağustos'da bir demeç yayımlayan Basın Müsteşarı Denis Zakitinos bu demecinde:

**"Yunan efkârı, eski Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 12 Ada hakkında makalesiyle, Son Telgraf gazetesinin yazısını acı bir şaşkınlıkla öğrenmiştir. Genel kanaat, bu düşüncülerin münferit şahısların fikirlerini aksettirdiği ve bütün Türk Milletinin bu gibi telkinlere yabancı olduğu merkezindedir"** demiştir.

Bundan sonra Müsteşar, bu adalar halkının tamamıyla Yunanlı olduğu<sup>70</sup> ve bu sebeple uluslararası münakaşalara konu teşkil edemeyeceğini belirtmiş ve şunları eklemiştir:

**"Yunanistan'a geçecek 12 Ada, Yunanistan fütihat hedefi gütmemediğinden, Doğu Akdeniz'de hakiki bir barış ve istikrar unsuru olacaktır. Gene, bilakis, 12 Ada'nın Yunan-Türk dostluğunu daha çok kuvvetlendirecek altın zincirin halkalarını teşkil edeceğinden eminiz".<sup>71</sup>**

12 Ada Merkezî Komitesi tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na çekilen telgraflarla protesto edilen<sup>72</sup> bu yazılara Atina basını da tepki gösterdi. Bunlardan *Vima* gazetesi; 12 Ada'nın geleceği hakkında son günlerde Türk basını tarafından ileri sürülen görüş tarzlarının Türk Hükümeti'nin de, Türk milletinin de düşüncesini belirtmediği ümidinde bulunduğunu söyledikten sonra, ne Türkiye'de *Tan* gazetesinde makale neşreden Rüştü Aras'ın, ne de başka hiç kimsenin, 12 Ada halkının Elenlik sıfatını inkar etmediğini eklemektedir. *Vima*'ya göre; 12 Ada'da özel bir otonomi rejimi kurulması için ileri sürülen stratejik endişe sebeplerine, Yunanistan da akıl erdirilemez. Zira, her iki millet ileride daha sıkı ve daha sağlam hale getirmek istedikleri kuvvetli bir dostlukla

70 Bu oldukça yanlış bir iddîdîdir. Çünkü, daha 1936 sıralarında adalardaki Türk nüfusu 20.000'in üzerindedir. (Cengiz Orhonlu, "**On İki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu**", Türk Kültürü, Sayı: 24, Ekim 1964, s. 32). İkinci Dünya Savaşı sırasında bir miktar göç olmuştur. Ancak, Yunanlılar'ın bütün baskılarına rağmen 1964 yılında bile, sadece Rodos'ta 3400 Türk bulunmaktadır (C. Ali Saffam, "**Nasıl Baskı Yapıyorlar**", Cumhuriyet, 17.7.1964, s. 2.).

71 H. Emir Erkilet, 2. **Cihan Harbi ve Türkiye-Giriş**, İstanbul, 1945, s. 151.

72 *Tan*, 4.8.1945, s. 1 ve 2.

birbirlerine bağlıdırlar. Yunanistan'ın 12 Ada'yı, Türk milletine karşı dostluğa aykırı hedefler için kullanacağını sanmak, bu amaçları inkar etmek olur. Bugün Türkiye'de 12 Ada meselesini ortaya çıkaranlar, Türk-Yunan işbirliğinin samimi taraftarları olamazlar.

Katimerini gazetesi de şöyle yazıyordu:

"Türk komşularımız, Türkiye'ye olan dostluğumuzun ne kadar samimi, bu dostluğu daha sıkı hale getirmek hususundaki arzumuzun ne kadar hararetle olduğunu bilirler. Balkanlar barışının menfaati, sağlam bir Türk-Yunan anlaşmasındadır. Yunan milleti, Yunanistan'ın kurtuluşu münasebetiyle Türk devlet adamlarının söyledikleri nutukları unutmayacaklardır. Onların sesleri, sadece bir müttefik sesi değil, Yunanistan'ın felaketlerini de, isteklerini de kendilerinin sayan kardeşçe bir sestir. Şu halde, Türkler, Yunan milletinin çok hassas olduğu meselelere temas ederek, her iki ülkeyi pek mesut şekilde birleştiren dostluğun samimiyeti hakkında ve onun vasıflarında bir şüphe uyandırmaya kalkışmamalıdır".

Elefteria, Estia, Etnos ve diğer Yunan gazeteleri de bu yolda yazılar yazdılar ve bu münasebetle Türk-Yunan dostluğundan bahsettiler. Bunun üzerine Ankara'da bulunan Times muhabiri 12 Ada hakkında Aras'ın yazısının tamamıyla kendi şahsi görüşlerinin mahsulü olduğunu ve resmî Türk çevrelerinin 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesine hiçbir itirazları olmadığını gazetesinde yazması üzerine Yunanistan basınında yeniden memnuniyet ve ferahlık uyanmıştır.<sup>73</sup>

#### İkinci Dünya Savaşı Sonrası Barış Görüşmelerinde 12 Ada<sup>74</sup>

Savaş sona erince, yenik devletlerle barış antlaşmalarını hazırlamak için görevlendirilen Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Fransa dışişleri bakanları, "Dışişleri Bakanları Konseyi"ni oluşturdu. Bu Konsey, barış antlaşmasını hazırlamak için ilk toplantısını 11 Eylül 1945'te Londra'da yapmıştır. İlk ele alınan meselelerden biri de İtalya ile barış antlaşması ve bu arada 12 Ada meselesidir. Konuyu ortaya atan da Amerika Birleşik Dev-

<sup>73</sup> Erkilet, a.g.e., s. 151-152.

<sup>74</sup> Bu görüşmeler için bkz. Armaoğlu, a.g.m., Tercüman, 30 Kasım - 1 Aralık 1985.

letleri Dışışleri Bakanı James F. Byrnes olmuştur. O'nu bu girişime sevkeden sebep ise Yunanistan'ın 28 Nisan 1945'te adı geçen Konsey'e uzun bir muhtıra sunarak, bu adaların İtalya'dan alınıp kendisine verilmesini istemesidir. Bu müracaat Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te, Japonya'nın da 2 Eylül 1945'te tesliminden yani Almanya'nın tesliminden 10 gün ve 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinden 4 ay öncedir.

12 Temmuz 1946'ya kadar devam eden Konsey toplantılarında bu 8 defa görüşülmüştür. (Eylül 1945; 29 Nisan; 10, 11 Mayıs; 20, 22, 24 ve 27 Haziran 1946). Bu arada Konsey, 15 Mayıs 1946'da toplantılarına 1 ay ara vermiş ve 15 Haziran'da Paris'te tekrar toplanarak çalışmalarını tamamlamıştır.

Konsey'in Eylül ayı toplantılarında iki önemli olay olmuştur. Biri, özel görüşmelerin birinde, Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov'un, A.B.D., Sovyet Rusya ve İngiltere'den her birine, İtalyan sömürgelerinden birinin "**ve-sayetinin**" verilmesi teklifidir. A.B.D. ve İngiltere Dışışleri Bakanları bunu kabul etmedikleri için, bundan sonraki toplantılarda, 12 Ada meselesinin her gündeme gelişinde, Molotov bu meselenin görüşülmesine yanaşmayacak ve erteletmeye çalışacaktır.

İkinci önemli olay ise 12 Ada meselesinin ilk defa bu Eylül toplantılarının birinde ve A.B.D. tarafından ortaya atılmasıdır. Fakat o zaman bu sorun üzerinde durulmamıştır. Bundan sonra da meseleye 7 ay el sürülmediği anlaşılıyor. Çünkü 12 Ada meselesi ilk defa 29 Nisan'da geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bu tarihte konuyu İngiltere Dışışleri Bakanı Ernest Bevin açmış, Almanlar'dan alındığından beri İngiltere'nin bu adaları elinde tuttuğunu, lâkin bu işgâle son vermek ve adaları Yunanistan'a devretmek istediğini ve bu adaların Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bevin'e göre, bu adalar İtalya'nın sömürgesi değildi ve Rumlarla meskundü. Dolayısıyla o günkü işgâl durumunu sona erdirmenin tek çaresi, bu adaları Yunanistan'a terketmekti.

Bunun üzerine söz alan A.B.D. Dışışleri Bakanı Byrnes, bu adaların Yunanistan'a terkedilmesi ve aynen Lozan Antlaşması'nda olduğu gibi, gayri askerî hale getirilmeleri teklifinin geçen Eylül ayında A.B.D. delegasyonu tarafından yapıldığını hatırlatarak, gayri askerî hale getirme ile

ne tahkimat ne de askerî üslerin olmamasını kastettiğini, Birleşik Amerika'nın 12 Ada hakkındaki bu görüşlerini halen koruduğunu ve diğer delegasyonların da bu görüşlere katılacağını ümit ettiğini söylemiştir.

Bevin tekrar söz alarak Byrnes'a katıldığını ifade etmiştir.

Fransa'yı temsil eden Dışişleri Bakanı Georges Bidault da, geçen Eylül ayında Fransız delegasyonunun genel olarak bu tekliflere katıldığını, dolayısıyla bu tutumunu aynen koruduğunu bildirmişti.

Molotov ise bütün delegasyonların 12 Ada'nın İtalya'ya verilmeyip Yunanistan'a verilmesinde mutabık kaldığını, yalnız tek meselenin bu devirin hangi şartlarda yapılacağı konusu olduğunu belirterek, kendi görüşüne göre, 12 Ada meselesinin İtalya ile ilgili diğer toprak meseleleriyle birlikte ele alınması gerektiğini söyledi. Yine O'na göre, İtalya ile ilgili bir sürü toprak meselesi vardı ve Sovyet delegasyonu, 12 Ada meselesinin de diğer toprak meseleleri çerçevesinde incelenmesini tercih ediyordu.

Molotov'un bu sözleri üzerine Bevin, O'na pazarlık kapısı mı açmak istediğini sormuştur. Molotov ise cevabında, ortaya attığı hususun üzerinde dikkatle durulması gerektiğini bildirmekle yetinmiştir. Bevin'in, her meselenin ayrı ve kendi önemi ölçüsünde ele alınması gerektiğini söylemesi üzerine de Molotov, teklifinde ısrar ederek, meselenin ayrı ayrı ele alınmasına karşı olduğunu tekrarlamıştır.

Tartışmaya A.B.D. Dışişleri Bakanı da karışmış ve bütün meselelerin bir arada toptan masanın üzerine konulması halinde, bunları tartışmanın ve bu tartışmalardan bir ilerleme kaydetmenin mümkün olamayacağını, meselelerin, sırası geldikçe teker teker ele alınması gerektiğini, şu anda da masanın üzerinde 12 Ada meselesinin bulunduğunu, bunun bir sonuca bağlanması gerektiğini, 12 Ada ile ilgili olarak Molotov'un kafasının içinde ne gibi şartlar varsa bunları açıklamasını ve bu suretle de bu şartlar üzerinde bir anlaşmanın olup olamayacağını görüleceğini bildirdi.

Molotov, Byrnes'e verdiği cevapta yine kaçamak hareket ederek; şimdiye kadar tartışılan konularla karşılaştırıldığında 12 Ada meselesinde büyük ilerleme kaydedildiğini, diğer meseleler hakkında bir prensip an-

laşması olmadığı halde 12 Ada meselesinde bir prensip anlaşmasına varıldığını, bu sebeple de Sovyet delegasyonunun, bu meselenin diğer hususları hakkındaki görüşlerini zamani gelince bildireceğini söylemiştir.

Bunun üzerine Bevin, 12 Ada'nın Yunanistan'a geri verilmesi (return) hususundaki prensip kararının zapta geçirilmesini ve diğer ayrıntı meselelerin bir kenara bırakılmasını teklif etmiştir. Bu teklif üzerine de Byrnes, bu adaların gayri askerî hale getirilmesi hususunda bir prensip kararının olup olmadığını sormuş, buna Molotov cevap vererek, bu "görüş alışverişi"nin bu noktada bırakılmasını ve meselenin bütünü tartışma zamanı geldiğinde son kararın o zaman verilmesini söylemiştir. Buradaki return deyimini dil sürçmesidir, çünkü bundan sonraki tartışmalarda Bevin "cede (terketmek)" deyimini kullanmıştır.

10 Mayıs'ta tekrar gündeme gelen konu, 11 Mayıs'taki Konsey toplantısında doğrudan doğruya ele alınmıştır. Bu toplantıda esas itibariyle Molotov, Sovyet Rusya'nın Akdeniz konusundaki ilgisini belirtmekle yetinmiştir.

Londra'da toplanan bu Konsey 15 Mayıs'ta tatile girmiş ve bir ay sonra, 15 Haziran'da, Paris'te Lüksemburg Sarayı'nda yeniden toplanmıştır. 12 Ada konusu 20 Haziran'da yeniden gündeme geldiğinde, Molotov işi sürüncemede bırakmak için Moskova'daki Yunan Büyükelçisi'nin şu sırada Paris'te bulunduğunu ve Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vyshinsky ile görüşmek istediğini bu sebeple 12 Ada meselesinin de bu görüşme sonrasına ertelenmesini istedi.

Buna canı sıkılan Bevin, Molotov ile alay ederek, 12 Ada meselesini ertelemek için bulduğu bu bahaneden dolayı O'nu tebrik etti.

Molotov da bunun altında kalmayarak **"Eğer Yunan Hükümeti, kendisini Dışişleri Bakanları Konseyinde temsil ettirmek için Mr. Bevin'e yetki verdi ise, bunu memnuniyetle kabul ederim. Fakat ben bu hususta hiçbir bilgiye sahip değilim"** dedi. Bunun üzerine konu ertesi güne ertelendiyse de ancak 22 Haziran 1946'da görüşülebildi.

Bu toplantıda konuyu açan gene Bevin oldu. Aradan bir yıldan fazla zaman geçmesine rağmen hâlâ bir karar alınmadığını belirtmek için, Yu-



nanistan'ın 12 Ada konusunda 28 Nisan 1945 günü Konsey'e başvurduğunu ve Konsey sekreteryasına da uzun bir belge verdiğini söyledi.

Bevin'in bu konuda biran önce karar aldırarak istemesine rağmen Molotov'un cevabı gene ters oldu ve Yunanistan'ın çabuklaştırma konusunda Sovyet Hükümeti'ne herhangi bir başvuruda bulunmadığını, bu sebeple bu meselenin bekleyebileceğini söyledi. Bevin ısrar ettiyse de Molotov "Zamanı gelince bu meseleyi de çözeriz" deyip geçti.

24 Haziran'da bu konuyu A.B.D. Dışişleri Bakanı Byrnes açtı ve daha önce bu meselenin tartışıldığını, kanaatine göre 12 Ada meselesinde bir görüş ayrılığı bulunmadığını, meselenin sadece bunu formüle etmekten ibaret olduğunu, bu sebeple de bu formülün üzerinde görüşülmesi gerektiğini söyledi.

Molotov ise cevabında, kendisinin yazılı olarak bir formül sunacağını, yalnız bunun henüz hazır olmadığını, bundan dolayı meseleyi o günkü toplantıda tartışamayacağını bildirdi.

Nihayet 27 Haziran'daki toplantıda Byrnes, 12 Ada meselesinin artık halledilmesini teklif ettiği zaman Molotov bir sürpriz yaparak **bu adaların Yunanistan'a verilmesine Sovyet Rusya'nın hiçbir itirazının olmadığını** bildirmişti. Bu karar karşısında Byrnes o kadar hayret etmiştir ki, "kendime gelebilmem için birkaç dakika zaman gerekli" demiştir.<sup>75</sup>

Bu değişikliğin sebebi şu şekilde tahmin edilebilir: İtalyan sömürgelerinden pay almak veya 12 Ada'da bir üs elde etmek için uğraştıktan ve batılıları pazarlığa oturtmak için o kadar çaba harcadıktan sonra görmüşlerdir ki onları yumuşatmak mümkün değildir. İnatçılığı daha fazla sürdürmek ise, kendi uyduları haline getirmeye hazırlandıkları Romanya, Bulgaristan ve Macaristan gibi ülkelerle barışın yapılmasına da engel olabilirdi. Halbuki Rusya barış yapmak suretiyle bu ülkelerin durumunu kesin hale getirmek ve dolayısıyla batılıların elini bunlardan çek-tirmek istiyordu.

Diğer taraftan bizzat Yunanistan'ın durumu da Sovyetler'e başka ba-

75 Yeni Asır, 29.6.1946, s. 1 ve 2.

kımdan ümit vermekteydi. Yunan komünistleri, Tito Yugoslavya'sının desteğiyle 1946 Aralık ayından itibaren General Markos liderliğinde bir iç savaş çıkarmışlardı. Anlaşıyor ki, 1946 Haziran'ı sonunda 12 Ada'yı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiklerinde, bu iç savaşın hazırlıkları içindeydiler. Bu iç savaş başarılı olduğunda, sadece 12 Ada değil bütün Yunanistan, Sovyetler'in eline düşecekti. Fakat 1949'a kadar süren bu iç savaş, bilhassa 1948'de Tito'nun Moskova'dan kopmasıyla başarısızlığa mahkum olacaktır.<sup>76</sup>

Armaoğlu'na göre, Konsey'deki bu görüşmelerden çıkarılabilecek sonuçlar da şunlardır:

1. Yunanistan'ın sadece 12 Ada konusunda değil hemen hemen bütün talepleri İngiltere tarafından desteklenmiş ve Amerika ve Fransa'da bu desteğe katılmışlardır. Hatta bu isteklere destek vermede, Amerika, İngiltere'den aşağı kalmamıştır.

2. Yunanistan, savaşta İtalyan saldırısına ve Alman işgâline uğramasının ve "mağdur" duruma düşmesinin yarattığı havayı toprak ihtirasları için gayet iyi sömürmüştür. O kadar ki görüşmeler sırasında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov bile, Yunanistan'ın "sınırsız iştahı"ndan şikayet etmekten kendisini alamamıştır.

3. 12 Ada ve İtalyan sömürgelerinin kaderi görüşülürken, Sovyetler bir taraftan Trablusgarp (Libya), bir taraftan da 12 Ada'da bir üs veya limana sahip olma isteklerini açıklayarak 12 Ada meselesine yeni bir unsur olarak girmiştir.<sup>77</sup>

Dışişleri Bakanlarının 12 Ada hakkındaki kararı Hukuk ve Redaksiyon Komisyonu'na havale edilmiş ve Komisyon da iki paragraf halinde, barış antlaşması tasarısının 12. maddesine yazmıştır. Maddenin ikinci paragrafı, İngiliz askerlerinin 3 ay içinde bu adalardan çekilmesine dair bir prosedür hükmü idi. Birinci paragraf ise **"İtalya işbu antlaşma ile 12 Ada üzerindeki tüm egemenliğini Yunanistan'a devreder. Bu adalar gayri askerî hale getirilecek ve öyle kalacaktır"** demektedir.

76 Armaoğlu, a.g.m., Tercüman, 1 Aralık 1985.

77 a.g.m., Tercüman, 30 Kasım 1985.

Bu antlaşma tasarısı 12 Temmuz 1946'da hazırlanmıştı fakat, imzalayacak olan 21 devletin de ve görüşlerinin alınması için, tasarı bu devletlere verildi. İtalya, 12. madde ile ilgili olarak, 12 Ada da kalacak olan İtalyan vatandaşlarının her türlü haklarının (mülkiyet, azınlık vs.) korunması hususunda antlaşmaya bir madde konmasını istemiştir ki, barış antlaşmasının son şeklinde bu istek 19. madde ile karşılanmıştır.

Yunanistan ise 12. maddedeki "**On İki Ada**" deyiminden sonra bu adaların isimlerinin sayılmasını istemiştir. Buna dayanak olarak Lozan'ın 15. maddesini göstermiştir ki, söz konusu adaların isimleri teker teker sayılarak İtalyan Barış Antlaşması tasarısının 12. maddesine yazılmış ve bu 12. madde, **10 Şubat 1947**'de İtalya dahil 21 devlet tarafından imzalanan İtalyan Barış Antlaşması'nın 14. maddesi olmuştur. Böylece Yunanistan 14. madde ile 12 Ada'yı sahipleniyordu.<sup>78</sup>

Dışişleri Bakanları Konseyi'nin bu şekilde 12 Ada'yı Yunanistan'a bırakması, Yunanistan'da büyük memnuniyet uyandırmış, Atina'da büyük gösteriler yapılmış ve uçaklar 12 Ada üzerine Yunan bayrakları atmışlardır. Bütün Yunan şehirlerinde bir bayram havası yaşanmıştır.<sup>79</sup> Yine Yunan Başbakanı Çaldaris, Paris'teki 4 dışişleri bakanına bir telgraf göndererek, 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir.<sup>80</sup>

Türkiye'de ise, belki de İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında büyük devletlerin elindeyken Türkiye'ye verdiği sıkıntılardan dolayı, adaların zayıf Yunanistan'a bırakılması olumsuz bir hava uyandırmamış aksine bazı basında bir memnuniyet havası görülmüştür. Nitekim **Yeni Asır** gazetesi bu gelişmeyi "**Paris Konferansı Dün Mesut Bir Süprizle Karşılaştı On İki Adalar Meselesi Halledildi**" başlığıyla duyurmuştu.<sup>81</sup> Hüseyin Cahit Yalçın da, **Haber** gazetesinde, 1 Temmuz'da "**On İki Ada**" başlığı altında yazdığı makalesinde, bu memnuniyete katılıyor ve "**Bundan 25 yıl önce On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi söz konusu olsaydı Türkiye'de**

78 a.g.m., Tercüman, 1 Aralık 1985.

79 **Yeni Asır**, 8.7.1946, s. 4.

80 a.g.g., 30.6.1946, s. 4.

81 a.g.g., 29.6.1946, s. 1.

büyük fırtına kopardı. Bugün ise fırtına değil memnuniyet dalgalanıyor..."<sup>82</sup> diyordu. Yine 14 Temmuz'daki bir başka yazısında da "... Türk-Yunan milletleri arasında birbirlerini anlamaktan ve tecrübeden geçirmekten doğmuş hakiki bir dostluk hüküm sürmektedir. Yunanistan'la siyasî ve iktisadî bütün menfaatlerimiz müşterektir. Bundan dolayı On İki Ada'nın Yunanistan'a terki, Türkiye'de ancak memnuniyet uyandırmıştır..."<sup>83</sup> ifadesini kullanıyordu.

İtalyan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rodos ve 12 Ada'daki İngiliz askerî idaresi 1 Nisan 1947'de yerini Yunan askerî idaresine bıraktı ve antlaşmanın tasdik edilmesinden sonra da Yunanistan bu adaları "On İki Ada (Dodecanese)" adını verdiği bir idarî bölüm halinde kendi topraklarına kattı. Yunanistan'ın yüzyıllık emeli, kuvvetli hâmlerinin yardımlarıyla bu suretle gerçekleşirken yüzyıllarca adaların efendisi ve 35 yıl da işgâl altında veya İtalyan tebaası olarak yaşamış olan Rodos ve İstanköy Türkleri, yeniden tâbiyet değiştirmek veya öz-topraklarını terketmek gibi ikisi birbirinden acıklı sonuçlara varan bir yol kavşağına gelmiş bulunuyorlardı.<sup>84</sup>

### **Türkiye'nin Bu Görüşmelerle İlgili Tutumu Hakkında Bazı Görüşler**

Türkiye'nin bu görüşmeler sırasındaki tutumuyla ilgili olarak, 11 Kasım 1972'de Hürriyet Gazetesi'nde, Cüneyt Arcayürek'in eski Dışişleri Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı bir röportajda Çağlayangil "Savaş sonrası, İtalya ile Yunanistan arasında adaların alınıp verilmesi ile ilgili olarak hazırlanan Paris Konferansı'na ait bazı tutanaklar vardır" demiş ve şu açıklamayı yapmıştır.

**"İngiltere, adalar konusunda Paris Konferansı hazırlanırken, Ankara Büyükelçisi eliyle Türk Hükümeti'ne bu Konferans'a katılmasını bildirmiştir. Belki adaların hepsinin Türkiye'ye verilmesi bahis konusu değildir, ama bazıları üzerinde Türk yararlarına uygun incelemeler ve görüşmeler yapılabileceği inancındadır. Gördüğüm bel-**

82 Ayın Tarihi, Temmuz 1946, No: 152, s. 159.

83 Gös. yer., s. 99.

84 Turan, a.g.m., s. 119.

geye göre, Dışişleri Umumî Kâtibi nezdinde yapılan bu teşebbüse Türk Hükümeti cevap vermemiştir. Daha sonra İngiliz Elçisi bir ikinci teşebbüs daha yapmış, bu Adalarda Türkler'in de oturduğunu, hiç değilse bu açıdan Konferans'ta Türkiye'nin bulunmasını uygun gördüklerini söylemiştir. Hatta İngiliz Elçisi, bu Konferans'a tam katılmamayı arzu ettiğimize göre, bir observer yani müşahit buldurmamızı da telkin etmiştir. Bu da uygun görülmemiş olacak ki hiçbir hareket yapılmamıştır. Bugün çıkan manzara, bunu doğrulayacak anlamdadır. Paris Konferansı ile Adalar, tümüyle Yunanistan'a geçmiştir". Çağlayangil'e göre bu belgeler Dışişleri arşivinde idi. İncelenmesi sırasında dosyadan bir fotokopisini vermişlerdi.<sup>85</sup>

Bu açıklama, dönemin Dışişleri bürokratlarından Feridun Cemal Erkin tarafından hem 1976 yılında Milliyet'te yayınlanan yazısında<sup>86</sup> hem de hatıralarında yalanlanmıştır. O'na göre, İngiliz Büyükelçisi'nin belirtilen müracaatları olmamıştır. Ayrıca Konferanslar, savaşa katılan galib devletler ile mağluplar arasında yapılan toplantılardır. Dolayısıyla savaşa katılmadığı için Türkiye'nin davet edilebileceğini bile düşünmek abestir.<sup>87</sup> Erkin anılarında bu konu ile ilgili olarak ayrıca şunları yazmaktadır.<sup>88</sup>

"Konferans münasebetiyle, ben Genel Sekreter sıfatıyla, Hükümetten toplantıya katılmak hususunda veya hiç değilse, Adalar konusunda Mütefrikler nezdinde teşebbüste bulunulup bulunulmayacağını sordum. Hükümet konuyu görüştü ve savaşa katılmadığımız için hiçbir istekte bulunulmaması hususunda bana talimat verdi... Hiç şüphesiz bu emre riayet edilecekti. Ancak adaların ani kaderi karşısında derin bir hüzne kapılmamaya da imkân yoktu. İşte böyle ızdıraplı bir vicdan bunalımından sonra, Amerika ve İngiltere Büyükelçilerinin ziyaretlerinden yararlanarak, kendilerine ayrı ayrı şu sözleri söyledim:

Ziyaretimin sebebi olan sorunları görüştük ve neticeye vardık. Şimdi size resmî sıfatımla değil, sadece sanki sokaktaki bir Türk vatandaşı olarak hitap ediyorum. Paris'te Barış Konferansı'ndan gelen haberlerden Ege Ada-

85 Arcayürek, a.g.m., Hürriyet, 11 Kasım 1972.

86 Feridun Cemal Erkin, "12 Ada'yı Yunanistan'a Kim ve Nasıl Verdi?", Milliyet, 28 Temmuz 1976.

87 Erkin, Dışişlerinde..., s. 227.

88 a.g.e., s. 228-229.

ları'nın Yunanistan'a verileceği anlaşılıyor. Hükümetim bu konuda Türkiye adına hiçbir müracaat yapılmamasını kararlaştırdığı için, sizinle, özel kişi olarak konuşuyorum. Bu adaların yüzyıllar boyunca Türk hakimiyeti altında yaşadıklarını biliyorsunuz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Paris Barış Konferansı, esasen Roma Hükümeti'nin hiç haksız işgâl etmiş olduğu bu adaları, mağlup Türkiye'den alıp kesinlikle İtalya'ya vermişti.<sup>89</sup> Son harpte İtalya mağlup olduğu için Adalar, bu defa, İtalya'dan alınıp Yunanistan'a bağışlanıyor. Bir memleketin ulusal topraklarının yakın uzantısı olan adaların yâd ellere geçmesi misali hiç işitilmemiştir, görülmemiştir.

Adaların Türk yurduna yakınlığı malumdur. O kadar ki, Limni<sup>90</sup> de sabah öten horozun sesi bizim kıyılarda işitilmektedir... Sizden rica ediyorum, Hükümetinize, Dışişleri Bakanınıza sorunu bütün bu yönüyle anlatın. Hiç değilse, adalardan bizim kıyılarımıza en yakın olanların Türkiye'ye devri suretiyle, konuyu adil bir paylaşma şeklinde halletsinler...

Amerika Büyükelçisi Edwin Wilson, talimatı olmayan konularda takındığı sessizliği bu hitabıma karşı da muhafaza etti. İngiltere Büyükelçisi Sir David Kelly ise, konuşmamızı, cereyan ettiği çerçeve ve kayıtlar içinde, Paris Konferansı'na katılmakta olan Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e derhal özel bir mesaj halinde iletmeyi vaat etti... Birkaç gün sonra da Sir David Kelly randevu istedi. Büroma girer girmez bana Bakanından cevap getirdiğini açıkladı. Cevabi mesajın özeti şu idi:

Genel Sekreter Erkin'in özel mahiyetteki sözlerini dikkatle okudum. Evvela şunu söylemeliyim ki, Ege Adaları'nın kaderi, Sovyetler Birliği ve Amerika Dışişleri Bakanlarının birlikte vardıkları mutabakata dayanılarak çoğunluğun irki durumu esası üzerinden, Yunanistan lehine tayin edilmektedir. Ben, telkin edilen tarzda bir teşebbüste bulunabilirdim; fakat sorunu açacak olursam, pusuda bekleyen Molotov, derhal Boğazlar konusunu yeniden ortaya atacaktı; bir iş görelim derken başımıza yeni gaileler açmayı doğru bulmadım. Şöyle bir şey yaptım: Adaların Türk kıyılarına yakınlığı

89 Erkin burada yanılmaktadır, çünkü bu adaları İtalya'ya kesin olarak devreden Lozan Antlaşması'nın 15. maddesidir.

90 Doğal olarak burada kastedilen adalar 12 Ada'dır ve Erkin'in bu adaların Türk kıyılarına yakınlığını belirtmek için, Boğazönü adaları arasında yer alan Limni'yi örnek olarak vermesi düşündürücüdür.

dolayısıyla, Türkiye'ye karşı herhangi bir askerî tehlike ihtimalini yok etmek için, askersizleştirilmiş olarak Yunanistan'a verilmesini önerdim, kabul ve Antlaşmaya ithal ettirdim.

Erkin bu görüşmelerle ilgili olarak tarih vermemektedir. Ancak, İngiliz Büyükelçisi ile görüşmesinden birkaç gün sonra, Kelly'nin, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'in mesajını getirdiğini söylemesi ve mesajda Bevin'in ilgili konular için "antlaşmaya ithal ettirdim" ifadesini kullanması (Eğer gerçekten bu görüşmeler olduysa ki bu görüşmelerin tutanağı bulunamamıştır.) bu teşebbüsün 1946 Haziran sonu veya Temmuz başı olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Diğer taraftan 12 Ada meselesini ilk ortaya atan yukarıda da belirtildiği gibi A.B.D. Dışişleri Bakanı Byrnes olmuştur ve 1945 Eylül'ündedir. Bunu yaparken de Lozan'daki Türk kıyılarına yakın adaların silahsızlandırılması örneğini vermiştir. Keza Byrnes bu hususu 29 Nisan 1946'daki toplantıda da tekrar etmiştir. Yani silahsızlandırma meselesi daha 1945 Eylül'ündedir. Bunu yaparken de Lozan'daki Türk kıyılarına yakın adaların silahsızlandırılması örneğini vermiştir. Keza Byrnes bu hususu 29 Nisan 1946'daki toplantıda da tekrar etmiştir. Yani silahsızlandırma meselesi daha 1945 Eylül'ünde ortaya çıkmıştır ki, o tarihte 12 Ada hakkında bir hüküm bile tespit edilmiş değildir. Halbuki Erkin'in anılarında, bu konuyu Bevin'in ortaya attığı ve hemen antlaşmaya ithal ettirdiği şeklindeki mesaja yer verilmektedir ki, bu ifade de gerçeğe uyuşmamaktadır. Ayrıca yine söz konusu mesajda Sovyet Rusya ile A.B.D. arasında bir mutabakattan söz edilmektedir, fakat yukarıda da değinilen görüşmelerde böyle bir mutabakata rastlanmadığı gibi Sovyetler'in bu konuda uzun süre direndiği de görülmektedir.

Sonuç olarak, savaş sırasındaki mağduriyetini en iyi şekilde kullanan Yunanistan, bu konudaki arzularını yerine getirme konusunda her türlü çabayı harcayan Amerika ve İngiltere'nin bu tutumlarında kendilerine destek yaptıkları en önemli nokta, halkın çoğunluğunun Rum olmasıdır. Bu konuda en fazla söz hakkı bulunması gereken ülkelerden biri olan Türkiye ise bütün savaş boyunca en önemli fırsatı, 1944 yılında Almanların devretme teklifi ile yakalamış fakat, İngilizlerin karşı çıkması üzerine o dönemdeki şartların da etkisiyle, Erkin'in de dediği gibi müzakere teşebbüsüne girmeye bile lüzum görmeden bundan vazgeçmiştir.